

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

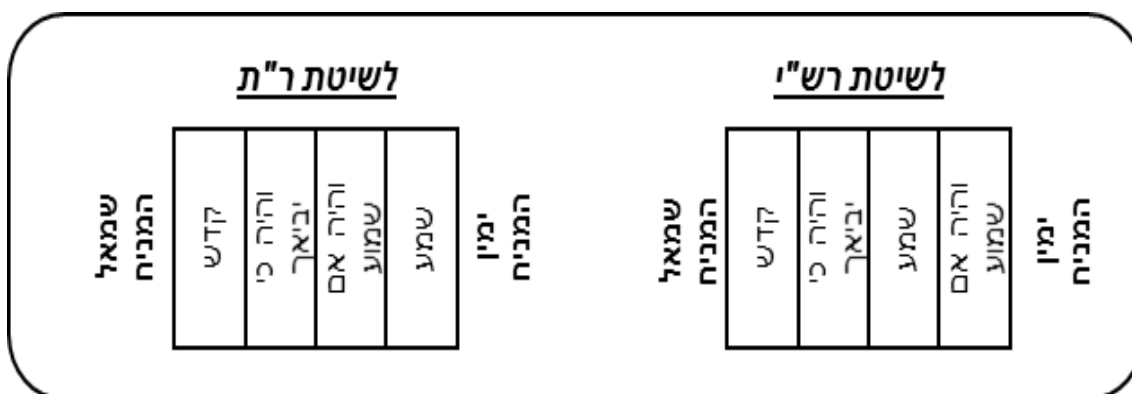
תפילין דר"ת - מקורות והערות

א. מחלוקת רש"י ור"ת בתפילין

בתפילין כתובות ארבע פרשיות: קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמע.

רש"י ור"ת חולקים מהו הסדר בו מניחים את הפרשיות בבתיים. לרש"י מניחים לפי סדר כתיבתן בתורה. לכן הסדר הוא: קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמע. לר"ת ההוויות (כלומר הפרשות בהן כתוב 'והיה') סמוכות זו לזו. לכן הסדר הוא: קדש, והיה כי יביאך, והיה אם שמע, שמע.

לשתי השיטות, הפרשיות מונחות משמאל המניח- לפי שאז הן מסודרות מימין לשמאל לקורא (העומד מול המניח).

יש עוד שתי שיטות: שימוש רב-סדר הפרשיות כרש"י, אבל ההנחה בבתים היא מימין המניח לשמאלו. ראב"ד-סדר הפרשיות כר"ת, אבל ההנחה בבתים היא מימין המניח לשמאלו¹.

ב. האם צריך להניח תפילין של ר"ת?

בשוי"ע כתב שירא שמיים יניח תפילין של ר"ת, אך מאידך, לא יעשה כן אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות.

אכן, בקהילות שונות (אצל חלק מהספרדים ואצל החסידים) התפשט במאות השנים האחרונות המנהג להניח תפילין של ר"ת גם לבעלי בתים. ויש לזה כמה סיבות:

א. לשיטת האר"י הקדוש שתייהן אמת, ויש להניח שתייהן.

ב. אחרי שהתפשט המנהג, שוב אין בזה יוהרא.

מאידך, לדעת הגר"א אין להניח תפילין של ר"ת כלל².

[על אופן ההנחה לנוהגים להניח- בהלכה שבועית שבוע הבא].

מקורות והערות

1. במסכת מנחות (לד ב) שנינו "ת"ר כיצד סדרן? קדש והיה כי יביאך **מימין** שמע והיה אם שמוע **משמאל**". מקשה הגמרא שאביי שנה הפוך, כלומר- קדש והיה כי יביאך **משמאל** שמע והי' אם שמוע **מימין**. מתרצת הגמרא: "לא קשיא כאן מימינו של קורא, כאן מימינו של מניח". ומסיימת הגמרא "והקורא קורא כסדרן". כלומר אין סתירה בין הלשונות השונים, אלא השאלה היא האם ימין ושמאל הם ביחס לאדם המניח את התפילין או ביחס לאדם הקורא שעומד מול התפילין.

ופירש רש"י (שם ד"ה והקורא קורא) את הגמרא: כסדר שהם כתובות בתורה פירושו: פרשת "קדש" מימין של קורא, בבית השני "והיה כי יביאך", בבית השלישי פרשת "שמע" ובצד החיצון משמאל "והיה אם שמוע". והגמרא נקטה הקורא קורא כסדרן, כלומר שהקורא העומד מול התפילין קורא כסדר שהם כתובות בתורה מימין לשמאל.

ר"ת (שם תוס' ד"ה והקורא קורא) הקשה על רש"י: אם אכן סדר ההנחה של הפרשיות בבתים הוא כסדר שלהם בתורה הייתה הגמרא צריכה לתאר כך: "קדש" מימין וכל השאר משמאל או "והיה כי יביאך" משמאל וכל השאר מימין. ומדוע בחרה הגמרא לתאר את סדר הנחתם כך: "קדש והיה כי יביאך מימין שמע והיה אם שמוע משמאל"? אלא, מתרץ ר"ת שסדר הנחתם הוא: "קדש" מימין של קורא, ואחריו "והיה כי יביאך" בצד שמאל פנימי. בצד השמאלי החיצוני "שמע" ולצידו "והיה אם שמוע". וסימן לדבר: הוויות ("והיה כי יביאך" ו"והיה אם שמוע") בפנים, והשי"ן ("קדש" ו"שמע") מבחוץ. וכך פירש רבינו חננאל (סנהדרין פט ב).

הרא"ש (שם) הביא את המחלוקת ותירץ את קושיית ר"ת על צורת הכתיבה של הגמרא לפי שיטת רש"י: התפילין מונחים באמצע הראש, ולכן התיאור של ימין ושמאל נצרך יותר. וכן כתב המרדכי (ה"ק תפילין י ע"ג).

הגר"ר מרגליות זצ"ל בהערות על שו"ת מן השמיים (סי' ג) שואל איך נוצרה מחלוקת בין רבותינו הראשונים (רש"י ור"ת) על הלכה שהייתה ידועה מראש, שהרי הניחו תפילין בכל הדורות, גם לפני רש"י ור"ת. ועונה ששתי השיטות היו נוהגות מקדם, והראייה שמובא במרדכי (שם) שתפילין שמצאו על קברו של הנביא יחזקאל היו של שיטת רש"י, ולאחרונה מצאו תפילין מפלוגת הלוחמים של בר כוכבא והם לפי שיטת ר"ת¹.

¹ אמנם, במערות קומרן נמצאו גם תפילין עם תוספת פסוקים שאינן בתפילין שלנו, וידוע ששם היו האיסיים שלא חיו על פי הקבלה המסורה לנו מדור לדור. ועי' גם בדברי הגר"ר מרגליות זצ"ל בספרו פנינים ומרגליות עמ' מב-מו.

הגמרא במנחות (לד ב) מביאה מחלוקת אם החליף את מיקום הפרשיות פסלן. רב חננאל אמר שאם החליפן פסולות. אביי מנסה להעמיד את הברייתא שהחלפה הפוסלת היא שהחליף את הפנימית בחיצונית, אבל אם החליף את החיצונית בחיצונית לא. ולמסקנת הגמרא כל החלפה פוסלת.

ומכאן שתפילין לפי שיטת רש"י פסולות לר"ת, ולהפך שיטת ר"ת פסולות לרש"י.

שיטה שלישית בסוגיה היא שיטת הראב"ד בהשגות (הל' תפילין פ"ג ה"ה) וכתב שהסדר הוא כך: קדש מימין המניח, והיה כי יביאך סמוך לה, שמע משמאלו והיה אם שמע סמוך לה. כלומר, הסדר הוא כר"ת שהויות להדדי, אבל הפוך מר"ת בשאלה אם הולכים לפי הקורא או לפי המניח.

שיטה רביעית היא שיטת השימושא רבא כמובא בשו"ת רמ"ע מפאנו (סי' קז): "אבל בשימושא רבא דתפילין נקטי ליה כותיה בחדא ופליג עליה בחדא וגרס התם האי מאן דבעי למעבד תפילין וכו' משוי פרשתא דקדש לימיניה וכו' דהינו ימין הכותב היינו ימין המניח, ופשיטא להו התם שסדר הפרשיות בבתים כסדרן בתורה דהויא לה והיה אם שמע לשמאל המניח. והדין שמושא רבא משמייחו דגאונים אתמר שדבריהם דברי קבלה עלייהו כתיב טובה חכמה עם נחלה כי המה ירשו את מורשיהם של רבנן סבוראי והרבה קונדרסין הגיעו אליהם ממהדורא קמא דרב אשי דאית בהו גלויי מלתא למאי דלא אתבריר בגמרא דילן להדיא".

הסבר נוסף למחלוקת רש"י ור"ת ניתן ללמוד מחקירה בדין כסדרן - שהנה במכילתא (בא פרשה יח) שנינו: "כותבן כסדרן, ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגזזו". ובבית יוסף (סי' לב סע' כא-כב עמ' קמד בשירת דבורה, עמ' קכט במכון המאור) כתב בשם הר"י אשכנדרני שדין זה נלמד מהמילה "והיו" שמשמעותה 'בהויותן יהו'², וכן כתב הרדב"ז (ח"א סי' שי).

מאידך המבי"ט כתב (קריית ספר הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פ"א) "מה שכתב דבעינן שיהו כתובות כסדרן דאמרין במכילתא כתבן שלא כסדרן יגזזו משום דבעינן סדר הכתוב בתורה ואין חילוק בין בפרשיות בין בתיבות בין באותיות ונראה דכתובה כסדרן הלכתא גמירי לה ואפילו למאן דקאמר הויות באמצע כדלקמן בכתביא מודה דבעינן סדר שכתוב בתורה".

ויש כמה חקירות בדין זה.

א- האם דין כסדרן הוא רק בפרשיות או גם במילים ובאותיות כל מילה בתוך הפרשה? או להיפך, דווקא באותיות ובמילים אך לא בפרשיות?

² ועי' ביאור הגר"א סי' לב סע' כג ס"ק סג, שציין לכמה מקומות בש"ס (ברכות יג א, מגילה יז א, סוטה לב ב) שדרשו חז"ל בלשון זו- והיו בהויותן יהיו. אמנם בכל המקומות האלו הדרשה היא לגבי קריאת שמע בלשון הקודש ולא לענין כסדרן. אלא שמצאנו דרשה לכסדרן בדומה לזה, במנחות (ה א) 'זאת תהיה תורת המצורע- תהיה בהויותה תהא', והיינו שאין להקדים שמן לדבש אלא לעשות לפי סדר הכתוב בתורה, ומינא לדידן

ב- האם דין כסדרן הוא בכתיבה או בהוויה. כלומר, האם החיוב הוא לכתוב את הפרשיות לפי סדר כתיבתן בתורה? או שהחיוב הוא שהפרשיות יהיו מסודרות על הקלף או בבתים לפי סדר כתיבתן בתורה?

ג- מדוע דין זה קיים רק בתפילין ומזוזות ולא בספר תורה? והאם יש הבדל בין תפילין למזוזות? מהחקירה השנייה ניתן ללמוד לענייננו ולבאר לפיה את מחלוקת רש"י ור"ת- אלא שבשביל כך צריך להקדים ולבאר את חקירה א:

חקירה א-

כתב הרמב"ם (הל' תפילין ומזוזות וספר תורה פ"א הל' טז) "במה דברים אמורים בספר תורה אבל במזוזות ותפילין אין תולין בהן אפילו אות אחת, אלא אם שכח אפילו אות אחת גונז מה שכתב וכותב אחרת". וביאר הכסף משנה "והטעם משום דהוי שלא כסדרן. ואמרינן במכילתא כתבן שלא כסדרן יגנזו ואין מחלק בין פרשיות בין תיבות לאותיות" (ועי' לקמן בדברי התרומה).

מאידך מדברי התוס' עולה שאין דין כסדרן בין הפרשיות, שכתבו במנחות (לב א ד"ה דילמא) שיש אופן בו ניתן להכשיר תפילין כפרשת והיה אם שמוע כתובה למטה והסופר כותב מעליה את פרשת שמע, הרי שאין דין כסדרן בפרשיות.

ולכאורה יש לתלות מחלוקתם ביסוד דין כסדרן, שאם דין כסדרן נלמד מ'והיו' יש לומר שאין עיכוב כסדרן בין הפרשיות ורק בתוך אותה פרשה [מקור סברה זו הוא בדברי הט"ז (יו"ד סי' רפח ס"ק א) שתמה על לשון השו"ע "כתבה שלא על הסדר, אפילו שכח מלכתוב אות אחת, פסולה ואין לה תקנה. ואין צריך לומר אם הקדים פרשה לפרשה". ותמה הט"ז מפני מה פשוט לשו"ע דין כסדרן בפרשיות יותר מאשר במילים, הרי לגבי קריאת שמע נפסק (או"ח סי' סד סע' א) על פי הגמרא (ברכות טו א) "קראה למפרע לא יצא, במה דברים אמורים בסדר הפסוקים, אבל אם הקדים פרשה לחברתה, אף על פי שאינו רשאי, יצא. לפי שאינה סמוכה לה בתורה". ולפי זה הסדר בין המילים בתוך הפרשה משמעותי יותר מהסדר בין הפרשות. ואמנם יש לתרץ קושיית הט"ז על פי דברי הגר"א בביאורו (או"ח שם) שהטעם שיצא כשקרא את פרשיות קריאת שמע שלא כסדרן הוא מפני שדין זה אינו אלא מדרבנן, כמבואר במשנה ברכות (יג א) 'למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמייס תחילה'. וממילא אם יש חיוב מדאורייתא להקדים פרשה לחברתה, כבסדרן בכתיבה, אם שינה את הסדר פסול ואין דין כסדרן רק באותיות ובמילים אלא אף בפרשיות].

ומאידך, אם דין כסדרן הוא גזירת הכתוב, אפשר שאין חילוק בין אותיות למילים לפרשיות, וכמבואר בלשון המבי"ט דלעיל.

אכן דברי התוס' הנ"ל נתונים במחלוקת. שכן בהמשך כתבו התוס' (שם לד ב) ראייה לשיטת רש"י בסדר הנחת הפרשיות בבתים, מהמכילתא הנ"ל בה מבואר שצריך לכתוב כסדרן, ודחו התוס': "דבכתיבת הסופר קאמר אבל אין קובעין בתפילין כסדר זה". הרי מפורש שלשיטת תוס' יש דין כסדרן אף בין הפרשיות ולא רק בתוך הפרשה בין המילים והאותיות. ואין בזה סתירה בין התוס', שכן בדף לד דיברו לשיטת ר"ת בלבד וכתבו ליישב את שיטתו עם המכילתא (ואף סיימו על היישוב הנז': "ואין נראה כלל") ובדף לב כתבו כפי שיטתם שדין כסדרן הוא רק בתוך הפרשיות ולא בין פרשייה לחברתה. ובזה אנו באים אל החקירה השנייה (ועי' לקמן).

על פי דברי התוס' הנ"ל כתב הט"ז (יו"ד סי' רצ ס"ק א) כדבריו לעיל: "נ"ל דהתוס' ס"ל דהיא לא כסדרן מיירי דוקא בחד פרשה עצמה אבל לא מפרשה לפרשה כיון שאין סמוכות בתורה". ובנקודות הכסף חלק על הט"ז וכתב: "דהתוס' לא כתבו כן אלא לדימיון דמשכחת לה השלמה בעור אחד ולאפוקי מפירוש הקונטרס שהביאו שם דמיירי בבי' עורות שתפרן. אבל לדינא בעינן כסדרן וכן כתב בדרישה". ותיירץ באופן נוסף, שהברייתא מדברת על דין השלמה במזוזה שפרשיותיה פתוחות ובהכרח היא חולקת על המכילתא ולברייטא זו לא צריך כסדרן. אבל לפי ההלכה שגם במזוזה צריך שיהיו פרשיותיה סתומות קי"ל כמכילתא וצריך לכתוב בסדרן ואי אפשר להשלים (ועי' לקמן בדברי החת"ס שו"ת יו"ד סי' רפב).

בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' י) ביאר את שיטת התוס' באופן אחר. להבנתו התוס' בדף לב סוברים שאין דין כסדרן במזוזה (ועי' לקמן בחקירה השלישית).

בספר התרומה (סי' רה) כתב מחלוקת בדין תלייה בתפילין ומזוזות. לשיטה ראשונה לא התבאר הטעם שאין תולין בתפילין ומזוזות ולשיטה שנייה הטעם הוא מפני שזוהי כתיבה שלא כסדרן. וכתב ע"ז בלשכת הסופר (חקירה ח) "והנה לפי הדעה הראשונה צריכין לומר דהא דתניא במכילתא כתבן שלא כסדרן יגנוז, זהו רק בשכתב הפרשיות שלא כסדרן שכתב תחלה את הפרשה המאוחרת ואח"כ את המוקדמת, אבל אם כתב את הפרשיות כסדרן רק שאיזה אותיות או תיבות כתב שלא כסדרן, לית לן בה מאחר שכל פרשה הייתה כתובה בשלמות קודם להפרשה המאוחרת, ואך לדעה שנייה גם אות אחת אם כתבו שלא כסדר דהיינו שכתבו לאחר שכתב להלן מעכב ופוסל".

ובשו"ת הר"ן (סי' לט) הביא את דברי התרומה הנ"ל וחלק עליו, וכתב שתלייה אינה נחשבת לכתיבה שלא כסדרן, ואפשר לומר שסברתו היא שאין דין כסדרן אלא בפרשיות ולא במילים שבתוך הפרשה (ועי' לקמן בלשונו וביאור אחר בדבריו).

נמצאו שלש שיטות בדין זה. א. דין כסדרן חל גם על הפרשיות וגם על המילים והאותיות שבכל פרשה. ב. דין כסדרן חל רק על הפרשיות ולא על המילים. ג. דין כסדרן חל רק על המילים והאותיות שבכל פרשה ולא על הפרשיות.

חקירה ב-

מתוך הסתירה לכאורה בדברי התוס' הנ"ל, יש לחקור אם דין כסדרן הוא בכתיבה או בהוויה (דהיינו שעל הקלף יהיו הפרשיות כתובות כסדר כתיבתן בתורה) ויש לומר שבזה נחלקו התוס'. שלשיטת התוס' בדף לב כסדרן הוא רק בהוויה ולא בכתיבה, ואילו לר"ת בדף לד כסדרן הוא דווקא בכתיבה ולא בהוויה.

אמנם בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' י) כתב: "אך לומר דתוס' ס"ל דבכתיבת הסופר לא איכפת לן. רק בהנחת פרשיות בבתיים. ובמזוזה שתהיה שמע בראש העמוד והיה אם שמוע בסוף העמוד. גם כן אינו נראה. שהרי במכילתא כתבן שלא כסדרן יגנוזו. והרי יכול להוציא הפרשיות ולהניחן כסדרן ולמה יגנוזו. ואם באנו לומר דבכתיבת סופר לא איכפת לן. צ"ל דהאי כסדרן על כל פרשה ופרשה קאי שתהיה כתיבה כסדרה. ואם כתבה שלא כסדרה אין לה תקנה. וכיון שהתוס' ס"ל דבסדר הפרשיות קאי מוכח שבכתיבת הסופר קאיי".

ואולי חקירה זו תלויה בשאלה אחרת בדיון תלייה בתפילין ומזוזות. שכתב התרומה (סי' רה) "ובירושלמי דסוף פרק קמא דמגילה אמרין תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות. ולא מפליג בין שם לשאר תיבות. אם כן אסור להניח שום אות בתפילין ומזוזות וגם שלא לכתוב לא על המחק ולא על הגר. דהא לעיל בהלכות ספר תורה לא נתברר איזה עדיף אמנם אם דילג אות אחת או שתיים והניח ריוח למעלה בסדר השורה יכול לכותבן שם. ויש מפרשין דטעמא דאין תולין בתפילין ומזוזות לפי שנכתבו שלא כסדר. ותניא במכילתין גבי תפילין כתבן שלא כסדרן יגנוזו. אם כן אסור לכתוב בריוח שהניח לכתוב האות שדילג". אפשר לתלות את שתי הדעות שהביא התרומה בשתי החקירות הנ"ל. לשיטה ראשונה בתרומה כסדרן הוא רק בין הפרשיות ולא בין האותיות והמילים בתוך הפרשה ולשיטה שנייה בתרומה כסדרן הוא גם בין המילים וכפי שמבואר בלשון התרומה שם והתבאר לעיל מלשכת הסופר. או לפי החקירה השנייה, שלשיטה ראשונה בתרומה כסדרן הוא בכתיבה ולשיטה שנייה כסדרן הוא בהוויה, וכפי שיתבאר להלן מדברי החת"ס בתשובה (או"ח סי' ח).

הר"ן (שו"ת סי' לט) הביא את דברי התרומה וביאר אותם: "משמע דסבירא ליה שהתלייה הנכתבת באמצע שיטה שלא במקומו הוא נכתב לפי שהקריאה כדרכה היא לקרות אחר שיטה ראשונה התלייה שבין שיטה לשיטה ואחר כך שיטה שניה ונמצא שנכתב שלא כסדרו לפי שמה שכתוב בראש שיטה שניה הוא מוקדם לתלייה שהיא ההשמטה שבאמצע השיטה". כלומר, להבנתו דין כסדרן תלוי באופן בו הדברים כתובים על גבי הקלף ונקראים, שאם אחת המילים כתובה בין השורות הרי יקראו אותה אחרי שיקראו את השורה שתחתיה, וזהו שלא כסדרן.

"ולפיכך בתפילין שהוזכר פסול שלא כסדרן אין תולין אבל בספר תורה שלא הוזכר תולין, זהו הנראה מדבריו ז"ל, מעתה ספר תורה שהשמיט בה הסופר תיבות או פסוקים באמצע השיטה והגיהן וזרקן בין דף לדף כשר, שאע"פ שהגהה זו שלא במקומו היא אף תלייה שבין שיטה לשיטה היא שלא במקומה ואפילו הכי כשר אף כאן נמי ראוי שיהא כשר שאין הכשרו של ספר תורה תלוי באותן סימנים אלא אף על פי שכתבו שלא כסדרו כשר ואותן סימנים אינם אלא להישייר הקורא, זהו מה שנראה לי לפי דברי הראשונים ז"ל ומה שאני רואה מוכרח לפי דבריהם".

וחלק הר"ן על התרומה. כי בירושלמי, שהזכיר התרומה, הקשו- מדוע נאמר במשנה שאין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפילין ומזוזות אין נכתבים אלא אשורית, הרי יש חילוק נוסף, בספר תורה תולים ותפילין ומזוזות לא תולים. "ואמרו שם על דרך תירוץ ספרים שכתבם כתפילין ומזוזות אין תולין בהם תפילין ומזוזות שכתבם כספרים תולין בהם, כלומר האי דלא קתני במתניתין אין בין לענין תלייה לפי שמה שתולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות אינו מחומר תפילין ומזוזות ולא מקולן של ספרים, אלא מפני דרך כתיבתן אמרו כן לפי שהספרים כתיבתם גסה ויש ריוח הרבה בין שיטה לשיטה תולין אבל תפילין ומזוזות מתוך שכתבתם דקה אין תולין, ולפיכך תפילין ומזוזות שכתבם כספרים תולין בהם וספרים שכתבם כתפילין ומזוזות אין תולין בהן, ולפיכך לא נשנה במשנתנו באין בין, זהו מה שנראה לי בפי הקושיא הזאת השנויה בירושלמי".

לפי פירוש זה בירושלמי, אומר הר"ן, שתלייה אינה נחשבת לכתיבה שלא כסדרה, שאילו היה בתלייה פסול שלא כסדרה, מה התירוץ של הירושלמי, הרי אפילו אם כתב תפילין ומזוזות בכתיבה גסה אסור לתלות כי בתפילין ומזוזות יש דין כסדרן וממילא חוזרת הקושיא למה לא שנתה המשנה גם הבדל זה.

ועל פי החת"ס (שו"ת או"ח סי' ח) אפשר לומר שמחלוקתם היא שלשיטת התרומה דין כסדרן הוא בהווה ולר"ן דין כסדרן הוא בכתיבה. וז"ל החת"ס: "והנה על קושיא הנ"ל תירץ הירושלמי ספרים שכתבם כתפילין ומזוזות אין תולין בהם וכו', על זה יש ג' פירושים, בעל קרבן העדה בקונטרס שלו פירש שאם כתב ס"ת אשורית פסולים התלויים ואם כתב תפילין ומזוזות יונית כשרים התלויים, ואמנם בתוספותיו כתב שאין הדין הזה אמת, על כן פירש דהכי פירושא אם כתב ס"ת באותיות קטנות כמו תפילין פסול התלייה ואם כתב בתפילין כתיבה גסה כשר התלייה משום שאז ניכר היטב. ונ"ל ליישב גם פירושו שבקונטרס, וכוונת הירושלמי אינו כמובן שיהיה מותר לכתוב תפילין יונית אלא הכי קאמר, שזה הפסול של תלייה הוא מטעם שאין כותבין תפילין כס"ת ר"ל שבעי בהווייתן, ואילו היה מותר לכתוב תפילין בכל לשון כס"ת היו נכתבים ע"י תלייה ג"כ וכן בהיפוך אילו היו צריכים לכתוב ס"ת כתפילין בלה"ק דוקא ה"ה דתלייה פסול משום שלא כסדרן, ופסול זה דהווייתן

כבר הוזכר במשנתנו כנ"ל. ואף על פי שלשון זה קצת מגומגם מ"מ הרגיל בלשון הירושלמי יודע שאין זה מפסיד. נמצא לפי פירוש זה יהיה התליה פסול בתפילין אפילו נכתב כסדרן בין בכתיבה שוה לגוף הכתב בין בכתיבה דקה ממנו, והטעם מפני סדר עמידתו על הגויל שלא כסדרן".

וזוהי שיטת התרומה. ואילו לשיטת הר"ן אין בתליה שום הפסד מצד כסדרן וי"ל שלשיטתו כסדרן הוא בכתיבה ולא בהוויה. ולפי זה אפשר שזוהי גם המחלוקת בין הדעות השונות בתרומה [אמנם החת"ס הסביר את מחלוקת הדעות בתרומה באופן אחר. עיי"ש].

אלא שבלשכת הסופר (חקירה ח) הביא שבספר מלאכת שמיים הקשה על הר"ן, שאמנם לדבריו מיושבת הקושיה, אך רק אם כסדרן הוא בכתיבה. אמנם אם כסדרן הוא בהוויה, עדיין קשה, למה לא שנתה המשנה שאין בין תפילין ומזוזות אלא שאם נכתבה הפרשייה כסדרה, אלא שתלה, ואז הפרשה לא עומדת כסדרה על הקלף? וכתב הלשכת הסופר ליישב, שהר"ן סובר שדין כסדרן הוא בהוויה ולא בכתיבה. ועוד יש לומר, שלר"ן אין דין כסדרן במילים בתוך הפרשיה אלא רק בין הפרשיות וכדלעיל.

מענה י"ל שזוהי גם מחלוקת רש"י ור"ת בסדר הפרשיות בתפילין, וכלשון החת"ס: "דהרי במכילתא בחדא מחתא מחתינהו כסדרן דאותיות ותיבות עם כסדרן דהפרשיות שיהיו נכתבין כסדר שהם כתובים בתורה קדש והיה שמע והיה, ולר"ת שסדר הנחתן היות אהדדי כתבו תוס' והתרומה וכל הראשונים שעכ"פ צריך שיכתבם כסדרם, וכן בשל יד כתב התרומה בשיטת ר"ת צריך הסופר שיניח חלק בין והיה לשמע לכתוב שם והיה אם שמוע, נמצא לר"ת אעפ"י שנכתבו הפרשיות כסדרן מ"מ עמידתן על הקלף אינו כסדר ומ"מ אין קפידא שמע מינא דאין קפידא בעמידה על הקלף, ואם כן הכי נמי באותיות ותיבות הניתלין אם נכתבו כסדרן בלא דלוג ואיכא ריווח כראוי וגם אין בלבול להקורא משום עמידתן שלא כסדרן אין קפידא ומותר לעשות כן לענ"ד בתפילין של ר"ת, אבל בשל רש"י אין לנו שהרי גם הר"ן לא ערב לבו להחמיר נגד המנהג להקל כהתרומה בעובדא דידיה וע"ש ואנן ניקום להקל נגדו, אבל בתפילין דר"ת נ"ל מה שכתבתי נכון בעזה"י".

בספר העיטור (הל' תפילין נו ב) כתב שכסדרן הוא בהנחה בבתים (בהוויה) ולא בכתיבה: "והא דאמרינן במכילתא כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגנוזו בתפילין של יד קאמר בשארבעתן כאחד אבל בשל ראש אם הקדים כתיבתן אין בכך כלום ואי נמי כתבן אסדר הנחתן קאמר ואם כתבן והניחן שלא כסדרן יגנוזו אבל כתבן שלא כסדרן והניחן בכתב כסדרן יצא".

והקשה באבני נזר (שם) שאם אין פסול בכתיבה למה יגנוזו תפילין של ראש שנכתבו שלא כסדרן? יניחם בבתים לפי הסדר והרי הם כסדרן.

ואולי אפשר לתרץ שיש שני מיני הווייה של כסדרן- ויש לחלק בין פרשיות הכתובות ע"ג קלף אחד לבין פרשיות הכתובות ע"ג כמה קלפים, באופן שבפרשיות הכתובות ע"ג קלף אחד אפילו אם כתבן שלא כסדרן אלא שמונחים על הקלף כסדרן זה נחשב להווייה שהרי נקראים לפי הסדר. אך כשכתובות הפרשיות ע"ג כמה קלפים הווייה פירושה שהייתה פרשייה זו במציאות לפני פרשייה זו, כלומר הווייה היא כתיבה, אבל לא מעשה הכתיבה אלא סוף הכתיבה. ולכן אפילו כתב מילה זו לפני זו כל שבסופו של דבר הפרשייה הזו הייתה בעולם בכשרות לפני חברתה, חשיב כסדרן.

ובזה תבואר שיטת הרמב"ם שכתב דין כסדרן במזוזה ולא בתפילין (עי' לקמן בחקירה השלישית) וגם שיטת העטור ממה שהקשה עליו אבני נזר, והוא שבדין כסדרן בפרשיות הכתובות על ד קלפים צריך שהפרשה תהיה כשרה לפני שכותבים את חברתה וכן שבתוכה יהיה סדר, כלומר באופן בו היא כתובה בפועל על הקלף- כלומר שאין לתלות מה שאין כן בקלף אחד, הרי ההכשר הוא בהיות הקלף כתוב כולו על כל פרשיותיו, ודין כסדרן הוא רק בהווייה ולא בכתיבה ולא אכפתלן שקודם נכתבה פרשת והיה ואח"כ שמע כל עוד שכשהוכשרה המזוזה, הפרשיות כתובות על הקלף לפי הסדר. ועי' לקמן בחקירה ג.

פסק השו"ע (סי' לב סעי' ג) אם זרק עפרות זהב על האותיות מעביר הזהב וישאר כתב התחתון וכשר". וכתב הפרי מגדים (משבצות זהב ס"ק ב) "ואע"ג שכל זמן דלא מעביר פסול, לא הוה שלא כסדרן, כיון שאין כותב כי אם מעביר ונשאר התחתון ממילא". אם נאמר שכסדרן הוא דין בתוצאה (הווייה) ולא בפעולה (כתיבה) יהיה לנו הסבר נוסף לפסק השו"ע ומפני מה אין פה דין כסדרן. אלא שברור שלהלכה בעינן כסדרן גם בכתיבה וגם בהווייה.

לצד שכסדרן הוא בכתיבה, מחדש החת"ס (שו"ת יו"ד סי' רפב) מהו טעם הדין. לעיל הבאנו שהט"ז הוכיח מהתוס' שדין כסדרן הוא בתוך הפרשיות ולא בין פרשייה לחברתה, והש"ך בנקודות הכסף חלק עליו. החת"ס מבאר את דברי התוס' עליהם דיבר הט"ז ומחדש בדבריו יסוד בדין כסדרן, וז"ל: "דהא דפסלינן בהקדים והיה אם שמוע לשמע משום דבשעה שכתב והיה אם שמוע לא תפסה קדושת מזוזה כלל משום שכן הדין כל והיה אם שמוע שאין שמע לפניו אינו נתפס בקדושה ואם אחר כך יכתב שמע לפניו על אותו הקלף אין זה מועיל דכיון דבשעת כתיבה של אותה הפרשה לא נתקדשה כיון שעדיין לא נכתב שמע לפניו הוא הדין אחר כך כשיכתוב שמע לא יתקדש פרשת והיה למפרע וכן הדין והטעם בפרשיות של תפילין לענין כתיבתן". לפי זה, דין כסדרן שייך למעלת וקדושת התפילין, שעד שלא נכתבות כסדרן לא מתקדשות. והקשו (עי' ליקוטי הערות לשו"ת חת"ס שם), שהרי אם אחר שכתב את התפילין כתקנן, נפסלו איזה אותיות אין להם תקנה מאחר וזהו שלא כסדרן, ואף החת"ס עצמו סובר כך (כמבואר בשו"ת חו"מ סי' קפט ובחידושי למס' שבת עט

ב ד"ה קלף) ולמה, הרי התקדשו התפילין כשנכתבו תחילה כסדרן? ואין לומר שפקעה קדושתן כשנפסלו, שהרי אין לזורקן ויש לגונזם.

נמצא שיש שתי שיטות בחקירה זו- א. שדין כסדרן הוא בכתיבה, דהיינו שיכתוב לפי הסדר. ב. שדין כסדרן הוא בתוצאה, בהווייה, שיהיה כתוב לפי הסדר.

מעתה מוכרחים לכאורה לומר, שהסובר שדין כסדרן הוא בהווייה, סובר שדין כסדרן הוא בתוך הפרשיות ולא ביניהן- שהרי קי"ל (מנחות לד ב) שתפילין נכתבים על ד' קלפים גם בתפילין של יד, וממילא אי אפשר לומר שהם מסודרים על הקלף (שלזה קראנו הווייה) לפי סדרן בתורה, שהרי התפילין הן על ארבעה קלפים. אלא שלפי דברינו לעיל קשה לומר כן, שהרי העלינו שלתרומה דין כסדרן הוא בהווייה ולא בכתיבה והרי כתב שם התרומה מפורש שאין חילוק בכסדרן בין הפרשיות למילים ולאותיות. לכן צ"ל כמבואר לעיל בתירוץ לשיטת העטור מקושיית האבני נזר שיש שני מיני הוויית בכסדרן, דלגבי המילים והאותיות כסדרן בהווייה הוא באופן בו הם כתובים על הקלף, ואילו גב הפרשיות כסדרן בהווייה הוא בהיות הפרשייה המוקדמת כשרה לשימוש לפני חברתה המאוחרת כמבואר לעיל. ואילו למ"ד שדין כסדרן הוא בכתיבה, אפשר שהוא רק בתוך הפרשיות (כשיטת ר"ת) ואפשר שהוא בין פרשיות.

2. כתב³ הטור (סי' לד) את דברי הרא"ש (הל' תפילין סי' ה) שמכיוון שנחלקו בסדר התפילין גאוני עולם, וגם שכתבו בגמרא עירובין (צה ב) שיש מקום בראש להניח שתי זוגות תפילין. צריך כל ירא שמיים להניח שתי זוגות תפילין אחת שיטת רש"י ואחת ר"ת. ויכוון שהתפילין שהם כהלכה בהם יוצא ידי חובה, והשניות הם רצועות בעלמא.

וכך כתב גם הסמ"ק (סי' קנג) והוסיף שאם אינו יכול להניח שניהם יניחם זה אחר זה.

וכן כתב בתרומה (סי' רו). ובסמ"ג (עשין כב) ביאר מדוע להניח את שניהם יחד: "וירא שמים חושש משום ברכה לבטלה אם אינו מניח רק כדברי האחד מן הגאונים הלכך יניח שניהם".

ומדברי הזוהר חדש (ט א) עולה שצריך להניח שניהם מספק. וכן מקבלת האר"י (בספר הכוונות הובא בבן איש חי להלן) נראה שצריך להניח שניהם, והסיבה שניהם אמת ולא מספק כמו שהובא בראשונים לעיל.

³ חלק ממאמר שעתיד להתפרסם בקובץ 'בעלי אסופות' הקרוב- נכתב על ידי הרב אלעד לנקרי, מאברכי בית מדרשנו.

וכתב הבן איש חי (וירא שנה א' סע' כא) שהאר"י שקיבל מפי אליהו הנביא שמימות משה רבינו עד הגאונים היו מניחים שתי זוגות תפילין ושניהם אמת.

אבל הבית יוסף (או"ח סי' לד) הביא בשם תשובה אשכנזית (שו"ת מהרי"ל סי' קלז אות ו) שאנו סומכים על התפילין שמצאו בקבר יחזקאל שהם כשיטת רש"י. ומכיוון שלא נהגו להניח את שניהם, המניח את שניהם מיחזי כיוהרא. אלא מי שמוחזק בחסידות יכול להניח את שניהם כדי לצאת אליבא דכולי עלמא.

בשולחן ערוך (או"ח סי' לד סע' א - ג) פסק מרן שהעיקר כדברי רש"י והרמב"ם, והוסיף את דברי הטור "שירא שמיים יצא אליבא דכולי עלמא ויניח את שניהם". ולבסוף כתב שרק מי שמוחזק ומפורסם בחסידות יניח שתי זוגות תפילין, ואם לא מיחזא כיוהרא.

המשנה ברורה (סי' לד סע' יז) מסביר שמכיוון שהעולם נוהג כרש"י, מי שמחמיר על עצמו בזה נראה כיוהרא, פרט לאדם שמחמיר גם בשאר דברים.

ובמעשה רב מהגר"א כתב (מילואים הל' ציצית ותפילין עמ' רפח) שהגר"א אע"פ שהיה זהיר במצוות תפילין, ולא היה חולצם כל היום. היה מניח רק תפילין דרש"י. כשנשאל הגר"א מדוע לא היה מניח תפילין דר"ת, השיב שאם ירצה לצאת לדעת כל הפוסקים, יצטרך להניח כ"ד זוגות⁴.

ועוד, שתפילין דר"ת שלנו אינם כשרות לר"ת מאחר ולשיטתו יש עוד דינים בתפילין (כגון השכבת הפרשיות ועוד) שאיננו נוהגים בהם כמותו.

⁴ כתוב בתוספת מעשה רב (אות יח, והובא גם בשאלות אות ו בקצת שינויים - והובא בסוף נפש החיים הוצ' הרב רובין עמ' תמה ובכתר ראש סע' יג): "שאל מרבו הגר"א ז"ל, מו"ר אינו מניח תפילין דרבינו תם כדי שלא לבטל אף רגע מתפילין, ושל רש"י עיקר. אבל אני שבלאו הכי הנני מבטל כמה שעות מתפילין מה בכך אם אני תפילין דר"ת כדי לצאת כל הדיעות? השיבו כשתרצה לצאת כל הדיעות תניח כ"ד זוגות תפילין. והיכן מצינו כ"ד חילוקי דעות תפילין, אמר לו דוק ותשכח. ואסיק על דעתו דדעת רב האי גאון היא כרבינו תם רק להיפך, מימין לשמאל הרי ג' זוגות, מחלוקת בפתוחות וסתומות הרי ששה זוגות, מחלוקת אם לכותבן בקלף במקום בשר הרי י"ב, מחלוקת אם להניח הפרשיות מעומדות או מונחות הרי כ"ד זוגות".

ואי הכי הרי יש להוסיף כהנה וכהנה, ולהגיע למספר גבוה הרבה יותר של תפילין - ועי' בכתר ראש (סע' יד) שמנו ס"ד זוגות תפילין. ועי' שם שאמר הגר"א שיש לו קושיות על שיטת ר"ת שיקשה לו בעלמא דאתי (ועי' סדר הדורות א'תתקלד ערך ר"ת מעשה במחלוקת ר"ת ורבנו אליהו בעניין קשר תפילין, שנחלקו גם בעלמא דאתי). ועי' בכתר ראש (שם) גם בעניין בל תוסיף בהנחת שתיהן יחד.

עוד מובא שם שפשט הזוהר שמצריך להניח ב' זוגות אינו כן, אלא יש פשט אחר בזוהר. ועוד המחלוקת של רש"י ור"ת הוא כמו המחלוקת של ב"ש לב"ה. ב"ש לעולם הבא, כך תפילין של ר"ת לעולם הבא ששם יושבים צדיקים ועטרותיהן בראשיהן, שהוא רומז לתפילין.

וכתב עליו בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח סי' כב א - ב) שיש לו קושיות על הגאון, ואיך יכול הוא לכוון עפ"י הקבלה. ודחה אותו הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ז או"ח סי' ז) וכתב על זה ועל עוד כמה דברים שכתב הישכיל עבדי "ונוראות נפלאות עליו שתוקע עצמו בדברי קבלה המנוגדים לרבותינו חכמי התלמוד והפוסקים בלשון מדברת גדולות".

וכבר הבאנו לעיל את דברי השו"ע שרק יראי שמיים ומי שמוחזק בחסידות יכול להניח ב' זוגות. ולפי דבריו לא כל אחד יכול להחזיק את עצמו כזה. וכן כתב הבאר היטב (או"ח סי' לד סע' ג) בשם מהר"ש הלוי שאם אדם מניח תפילין דר"ת בפרסיא לאחר התפילה עליו לבטל את המנהג. אפילו אם מקצת האנשים מניחים.

אבל לדעת הגר"ז מלאדי בשולחן ערוך הרב (או"ח סי' לד סע' ד), אע"פ שהעיקר כרש"י, מכיוון שיש פלוגתא בזה, וכיוון שתפילין של רש"י פסולין מן התורה לר"ת וסייעתו ונמצא שרוי כל ימיו בלא תפילין, לכן ירא שמיים יניח שניהם.

ועוד לפנינו פסק כן בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' לו) על מנהג החברים שמניחים ב' זוגות כמנהג המהר"ם והרא"ש. ופוסק שמי שליבו נוקפו בספק תפילין שהיא מצווה תדירה, ומקודשת אין לחוש ליוהרא שהוא מסור לליבו של אדם.

מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' א), התייחס לדברי השו"ע ושם פירש בהדיא שיש היתר להניח היום ב' זוגות. וכתב שאם יש מקצת לומדים שמניחים ב' זוגות שיודעים שעפ"י הקבלה שניהם אמת יכול להניח גם מי שאינו מפורסם בחסידות. וגם מרן החיד"א תלה את ההנחה במנהג המקובל.

והביא עוד שני טעמים להתיר להניח ב' זוגות: אחד שמה שכתב בב"י בשם חכם אשכנזי שלא ראה אנשים נוהגים סביבו כן, משמע שאם יש אנשים נוהגים יכולים להניח כולם. ועוד שבזמן מרן לא היה מפורסם פסק האר"י ששניהם אמת.

ועוד שדברי הבאר היטב שהבאנו לעיל מוסבים על מקצת אנשים שמניחים ב' זוגות, אבל לא התייחס לאם היו רבים מניחים.

וכן כתב השערי תשובה (או"ח סי' לד סע' ג) בשם מרן החיד"א בברכי יוסף שבמקומות שרוב תופשי תורה ומקצת בעלי בתים נוהגים להניח תפילין דר"ת לא מיחזא כיוהרא, ויכולים להמשיך במנהגם.

וכן כתב הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' ט) במכתב לרבי מליובאוויטש. שרק בקרב החסידים נוהגים להניח היום ב' זוגות, כפי שכתב בשולחן ערוך הרב (שם). והרב היה נוהג להניח תפילין דר"ת והתנה בלי-נדר, ולאחר שהתמעטו הסופרים הפסיק להניח. וכיום שמע שיש סופר שיכל לכתוב לו תפילין רוצה לחזור למנהגו.

ומדבריו נראה שאפילו במקומות שלא נהגו כולם להניח תפילין דר"ת, אלא רק אנשי חב"ד שפסקו כשולחן ערוך הרב, עם כל זה לא הניף ידו על המנהג.

וכאמור לעיל גם הבן איש חי (וירא שנה א' סע' כא) כתב להניח תפילין של ר"ת.

ופסק הגר"ע יוסף זצ"ל בספרו הליכות עולם (וירא שנה א' סע' כא) שהעיקר כרש"י, אך מכיוון שכיום מקובל אצל אברכים ובעלי בתים יראי השם להניח ב' זוגות, אם היחיד מניח אין הדבר מיחזא כיוהרא. אבל הרב הגביל את הדבר, וכתב שרק אדם נשוי, או רווק שיודע לשמור מחשבתו טהורה, יניח תפילין של ר"ת. מפני שתפילין צריכות מחשבה טהורה, ונשוי שפתו בסלו יכול לשמור מחשבתו טהורה.